
Woodrow Wilson és Kelet-Európa

Nem túlzás azt állítani, hogy Woodrow Wilson volt az egyik legmeghatározóbb amerikai elnök a huszadik században. Ezt nem csupán annak köszönheti, hogy ő vezette, majd képviselte hazáját az első világháborúban és az azt lezáró békekonferencián, hanem annak az aktív és szinte forradalmi külpolitikai szemléletnek is, amivel újjá akarta formálni gyakorlatilag az egész világot. Wilson volt az első, aki az amerikai típusú demokrácia széles körben való elterjesztését tartotta feladatának, és ennek kapcsán természetesnek tartotta Európa és egyéb földrajzi egységek térképének átrajzolását. Ez elsősorban Közép-Kelet-Európát érintette, amely három összeomlott birodalom és egy másik eltűnt birodalom helyén feküdt. Kéznyoma még a ma napig jól látható a térségen – mind fizikai, mind szellemi viszonylatban. A másik ok, amiért Wilson megkülönböztetett figyelmet érdemel, az nem más, mint az a hatalmas mennyiségű szakmai irodalom, amely munkásságával foglalkozik, különösen az elmúlt három évtizedben. Az 1980-as évek óta nincs szinte olyan év, mikor ne jelenne meg egy, de néha akár több komoly monográfia is, amely a wilsoni külpolitikát vizsgálja ilyen vagy olyan szempontból.

Larry Wolff új könyve ebbe a trendbe illeszkedik, de új aspektusból vizsgálja Wilson békekonferenciához kötődő munkásságát. Ő az amerikai elnök kelet-európai politikáját vizsgálja, és arra keresi a válaszokat, hogy ez a politika miből eredt, milyen hatások formálták, és mit akart Wilson elérni Kelet-Európában. Wolff már régóta kutatja a szélesebb értelemben vett kelet-európai régiót. Jól ismert régebbi tézise, hogy a felvilágosodás időszaka alatt született meg az a mentális térkép, amit a nyugat-európaiak elkezdtek hasz-

nálni a kelet-európai népekre, és amely földrajzi terület Béctől keletre húzódott. Eme felfogás szerint az itt élő népek kevésbé civilizáltak, fejletlenebbek, míg a kultúra gyakorlatilag minden terén elmaradnak a nyugati országok színvonalától, már-már barbárok.¹ Tehát amerikai történeztől ritkán megszokott szakértelemmel találkozunk a régiót illetően, és ezért fontos, hogy ő miként vélekedik Wilson térségbeli gondolkodásáról és szerepéről a párizsi békekonferenciát illetően, mely annyira meghatározó volt a huszadik században és még ma is az.

A könyv négy tematikus fejezetre tagolódik. Az elsőben az oszmán birodalom sorsa a központi téma. Kiderül, hogy Wilson egyetemista kora óta ellenszenvvel viszonyult a törökök dél-kelet-európai jelenlétéhez, így amikor az első világháborúban a felek ellentétes oldalon találták magukat – függetlenül attól a ténytől, hogy az Egyesült Államok végül nem hirdetett háborút Törökország ellen – eljött a cselekvés órája. Wilson a soknemzetiségű birodalmat el akarta távolítani Európából, gyakorlatilag el akarta tüntetni a térképről és feldarabolni különböző autonóm nemzeti tömbök között. Felmerült az az elképzelés is, hogy Amerikának kellene a közel-keleti mandátum-rendszerben felelősséget vállalnia Törökországért, de különösen Konstantinápolyért (Isztambul) és egy nem létező önálló Örményországért. Ezt Wilson végül nem vállalta, mert összeegyeztethetetlennek találta mind a békére vonatkozó saját elképzeléseivel, mind az amerikai közvélemény, de különösen az amerikai belpolitika, jelesül a szenátus várható ellenállásával. Mi több, a wilsoni török politika 1918 folyamán egyre inkább párhuzamosságot mutatott Wilson elméjében azt illetően, hogyan is kellene az Osztrák–Magyar Monarchiával elbánni. Wolff szerint a török kérdés „végül megalakította a fogalmi keretet a Habsburg Monarchia újra strukturálásához – vagy feldarabolásához –, míg a Habsburg Birodalom nemzetiségi és autonómia kérdéseinek feltevéseit alkalmazták az ottomán birodalomhoz kapcsolódó megoldásokban” (32. o.).

A magyar olvasóknak természetesen a könyv második fejezete lesz a legizgalmasabb, hiszen a szerző itt tárgyalja Wilson Habsburg

¹ Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1994.

Birodalomhoz fűződő viszonyát és elképzeléseit.² Fontos mindjárt a jól ismert ténnyel kezdeni, hogy az 1917. április 6-i Németországnak szóló hadüzenet után csak nyolc hónappal deklarálta ugyanezt az Egyesült Államok az Osztrák–Magyar Monarchiával szemben is. Sokáig tehát Wilson fejében az alapgondolat a Habsburg Birodalom egybentartása volt, de a benne található különböző népek teljes autonómiájával. Egyfajta föderalista közösségben gondolkozott, és egyszerre kívánta a nemzetiségek szabadságvágyát és a stratégiaileg ekkor még fontosnak tűnő Monarchiát megvalósítani. Fő célja tehát a háború ekkori szakaszában még a Habsburg Birodalom leválasztása volt Németországról. Wilson híressé vált 1918. január 8-i 14 pontja – amely a világháború utáni Európának kívánt egyfajta liberális világrendet felkínálni – 10. pontja foglalkozott az Osztrák–Magyar Monarchia jövőbeni sorsával: „Ausztria–Magyarország népei részére, akiknek helyét a nemzetek között biztosítva és oltalmazva szeretnénk látni, meg kellene adni az autonóm fejlődés leghabzóbb lehetőségét”.³ Eme tömör megfogalmazásról nem véletlenül írja a szerző, hogy „az elnök látszólag egyidejűleg erősítette meg mind az Osztrák–Magyar Monarchia helyét Európában, mind a birodalom népeinek autonóm helyét a Monarchián belül. Ezek nem voltak összeegyeztethetetlen érvek”, de mindenképpen abba az irányba mutattak, hogy az itt élő nemzeteknek a birodalmon belüli státusától függetlenül politikai szerepük lehet (69. o.).

Persze nem segítette a Monarchia esetleges fenntartásában, hogy Konstantin Dumbát, a Monarchia Washingtonba akkreditált nagykövetét 1915 őszén amerikai nyomásra visszahívták, s ezután gyakorlatilag nem volt közvetlen diplomáciai kapcsolat az Egyesült Államok és az Osztrák–Magyar Monarchia között. 1918. február 11-én Wilson megfogalmazott négy alapelvet a háború utáni békével

2 Szerencsére Wilson Magyarországra vonatkozó elképzeléseiről és a háborús amerikai propagandáról magyar nyelvű szakirodalomban is találkozhatunk a témával. Glant Tibor, *Kettős tükörben: Magyarország helye az amerikai közvéleményben és külpolitikában az első világháború idején*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2008; Glant Tibor, *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz – Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. Források*, Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

3 Bódy Pál és Urbán Aladár (szerk): *Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2001, 308.

kapcsolatosan, melyek különösen jól illettek a Monarchia jövőjére: igazságosság, a nemzetiségek és területek lesznek a béke alapjai, az érintett lakosság érdekei, illetve a nemzeti törekvések. Így tehát már is elmozdulás történt a 14 ponthoz képest. A háború egyre inkább egy emancipációs céllá vált Wilson számára – amiben tudatosan vagy tudat alatt az 50 évvel korábbi lincolni rabszolgákat érintő Emancipációs Kinyilatkoztatásra rímelt. A folyamatos és egyre erősödő csehszlovák propaganda és Robert Lansing külügyminiszter sürgetése végül 1918. októberére elhozta a már érlelődő wilsoni fordulatot: saját 14 pontjának a Monarchiára vonatkozó részét már nem tekintette meghatározónak, hanem a Monarchia népeinek önrendelkezését vette alapul a jövő kelet-közép-európai térkép kialakításakor. A háború novemberi befejezése egyben az Osztrák–Magyar Monarchia széthullását is jelentette. Noha Wilson felismerte a stratégiai veszélyt, amit az utódállamok közt – igazságosan gyakorlatilag lehetetlen módon – kivitelezendő határhúzás eredményezhet, de legszilárdabb alapelveitől nem akart és nem is tudott tángítani. Ráadásul a Népszövetség – Wilson igazi szívügye – fontos adunak tűnt arra nézve, hogy az utódállamok közti esetleges acsarkodást egy nemzetközi szervezet képes lehet elsimítani. Ugyanakkor Nyugat-Európának és az Egyesült Államoknak egyaránt fontosabb volt a németkérdés a korábbi Habsburg Birodalom elemeinél. Wilsonnak tehát sikerült – saját maga számára mindenképpen – meggyőzően azt gondolni és hirdetni, hogy a soknemzetiségű Monarchia népeit egyfajta rabszolgaságból szabadította ki, s ezzel kimondatlanul is Lincoln követője lehet a nemzetközi dimenzióban. Ahogy Wolff fogalmaz, „a Habsburg Monarchia és annak sokfelé nemzetisége közötti politikai viszonyok a nemzeti rabszolgaság dinamikája és a felszabadítás élénk képet formáltak Wilson képzeletében és Kelet-Európát illető mentális térképén” (114. o.). Nekünk, magyaroknak meg maradt a reménykedés és a mindent egy lapra való feltevés, hogy a wilsoni elvekre alapozott külpolitika esetleg megmentheti az országot a tragikus büntetéstől. Tudjuk, hogy nem így történt.

A harmadik tematikus fejezet Woodrow Wilsonnak a kelet-európai térséghez fűződő személyes szimpátiáját vizsgálja innen szár-

mazó emberekhez fűződő kapcsolatain keresztül. Ide tartozott a lengyel zongoraművész és későbbi elnök, Ignacy Jan Paderewski, de különösen Thomas Masaryk, a csehszlovák függetlenség atyja és a háború után újonnan született ország első elnöke. Ezek az emberek és csoportok egyfajta versenyben voltak az elnök hivatalos tanácsadó szervével, az *Inquiry*-val. Az amerikai szakértőkkel szemben „a kelet-európai közösségek képviselői maguk próbálták csiszolni és újraprendezni Wilson mentális térképét” (121. o.). A személyes kapcsolatok révén lett Wilson számára bizonyos, hogy a szépen elképzelt nemzeti önrendelkezés mennyi és milyen nagy akadályba fog ütközni a korábbi Habsburg Birodalom utódállamaiban. S mivel a személyes levélváltások mind a wilsoni elvekre alapozott szentimentális kapcsolatok voltak az elnökkel, az elnök óhatatlanul kellemetlen helyzetbe került Párizsban, hiszen minden jogos(nak tűnő) kívánságot lehetetlen volt teljesíteni a nemzetek kavalkádjában.

Ráadásul Wilson az itteni térség változásait nagyon gyors ütemben képzelte el, ami egy vizionált, az itt élő népek barátságra alapult eszme volt – és mint kiderült, ez szinte minden valós alapot nélkülözött. Románia Bulgáriával és a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, a bolgárok Görögországgal, az olaszok Ausztriával és a délszlávokkal, a csehek az osztrákokkal, a németekkel és a lengyelekkel, a magyarok meg gyakorlatilag minden szomszédjukkal acsarkodtak a leendő határok kérdésében. A wilsoni elvek és a wilsoni barátság, amely az elnököt szinte minden újonnan kikiáltott nemzethez és országot alapító helyhez kötötte, nem volt egyszerűen összeegyeztethető. Sőt, a párizsi békekonferencia döntései előre borítékolhatóan sokszor frusztrációt és haragot szítottak a béke készítői, és elsősorban Wilson ellen, s talán az egyetlen Csehszlovákia kivételével, a többi ország korábban fenn hirdetett nagy barátsága, nem túl meglepő módon 1919 nyarától eltűnően volt.

Az utolsó fejezetben a nemzeti önrendelkezés nemes eszméjét és az ezáltal létrehozott számos nemzeti kisebbség dilemmáját elemezi a szerző Wilson személyén és gondolatian keresztül. Amikor 1918 elején Wilson kihirdette a 14 pontot, a főleg kelet-európai nemzetek független államalkotása volt az egyik fő cél. A háború vége felé

azután Wilson tanácsadói egyre inkább rájöttek és hangsúlyozták is az elnöknek, hogy tisztán nemzeti alapon nem lehet új országokat létrehozni Kelet-Közép-Európában. Ahogy Wolff fogalmaz, végül „a kisebbségek jogai váltak az egyik olyan kellemetlen kérdéssé, ami elcsúfította és végezetül ellaposította azokat a magasra hágó spirituális izgalmakat, amiket Wilson csatornázott saját újsütetű kelet-európai térképébe” (180. o.). Persze a nemzeti önrendelkezés hivatalos határait a párizsi békekészítők határozták meg, mert nem bíztak teljes mértékben az újonnan megalakult államokban. Ebben a már régre visszanyúló nyugati világ kelet-európai világképe is fontos tényező volt, hiszen ez a terület – leegyszerűsítően és lenézően – civilizálatlan és barbárok által lakott világnak volt elkönnyelve. Az elmosódott etnikai határok miatt millió számra kerültek emberek idegen országokba és ellenőrzés alá: németek cseh és lengyel fennhatóság alá, több mint három millió magyar találta magát a különböző utódállamokban, és akkor még nem említettük a számos kisebb létszámban elcsatolt nemzeti kisebbségeket úgy, mint a ruszinokat, ukránokat, montenegróiakat, vagy az ebből a szempontból némileg speciális helyzetű zsidóságot. Ez utóbbi népcsoporttal kifejezetten részletesen foglalkozik a szerző, hiszen Wilson a Kelet-Európában virulens antiszemitizmusban a bolsevizmus megerősödésének veszélyét látta, így fontosnak tartotta a zsidók, mint kisebbség jogainak védelmét. Az esetenkénti, a területek hovatarozásáról kiírt népszavazások sem zártak megnyugtató eredményekkel. Éppen ezért a béketárgyalások és a nyomukban megszülető békeszerződések egyik fontos klauzúljája lett a nemzeti kisebbségek védelme, aminek betartatása elvben a Népszövetség feladata volt, de a gyakorlat később azt mutatta, hogy a szervezet nem kíván darázfészekbe nyúlni.

Végül is a wilsoni álom csak részben valósult meg. Ha nem is a világ, de Európa keleti része valóban újra lett rajzolva: új nemzetállamok jelentek meg a térképen, melyek Wilson elméjében egy furcsa koncepcióhalmaz szerint alakultak: korábbi politikai benyomások, szentimentalizmus, geopolitikai érdekek, és természetesen a békecsináló glóriája iránt érzett aspiráció mind-mind szerepet játszott. Függetlenül attól, hogy Kelet-Európa újrendezése és később annak

először a második világháború előtt és alatt, majd a hidegháború után való átalakulása bizonyos szempontból aláásta a remélt vágyakat. Nem volt még egy olyan amerikai elnök, aki ennyire beleásta volna magát a kelet-európai ügyekbe, aki ennyire odaadással, szinte fanatikus hittel hirdette egy új világ kezdetét. Az egyetlen elnök, akiről szobrokat állítottak és köztereket neveztek el a független Lengyelországban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában.

Noha a könyv elsősorban az előbb említett utódállamokra koncentrál, a magyar olvasónak is felétlenül érdekes, hiszen nemcsak Wilson és más amerikai és európai politikusok az itteni nemzetekről alkotott képével ismertet meg, de egyben némileg választ, vagy legalább kiegészítést nyújt Trianonhoz is. Az amerikai elnök hitt az új kor hajnalában – ahol ő fújta a lehangosabb kürtöt –, a nemzeti önrendelkezésben, hogy a despota birodalmaknak menniük kell, s mindez nem helyezte jó csillagállás alá a vesztes, legyengült, elszigetelt, későn ébredő és forradalmakkal bénított Magyarországot. Nem csoda, hogy Wilson a lengyelek, a csehek és egyéb utódállamok népeinek „barátja” volt. Hiába is keressük szobrát hazánkban.

Larry Wolff: *Woodrow Wilson and The Reimagining of Eastern Europe* (Woodrow Wilson és Kelet-Európa újragondolása). Stanford, CA: Stanford University Press, 2020. 286 o.

Peterecz Zoltán